

نسخه‌های خطی نجومی در گرجستان*

ترجمه فاطمه کیقبادی^۱

اجرام آسمانی و ظهور و حرکت متناوب ظاهریشان در آسمان، از دیرباز توجه بشر را به خود جلب کرده است. طلوع و غروب خورشید، اهله ماه، گرفتگی‌ها، ظهور دنباله‌دارها، انفجار ابرنواخترها و دیگر پدیده‌های آسمانی موضوع‌های مورد علاقه، بررسی و توصیف بوده است. در برهه مشخصی، بشر اهمیت عملی رویدادهای تناوبی مشهود آسمان و کارایی مؤثرشان را در جهت‌یابی و زمان‌سنجی یافت. در عصر باستان، انسان‌ها «صور آسمانی» را بر سنگ نقش می‌کردند و در نقاشی‌ها، نمادها و طرح‌های ساده به تصویر می‌کشیدند.

گردآوری مقدار زیادی از داده‌های رصدی، پیدایش خط، اختراع ابزار انتقال اطلاعات (چرم، پوست و کاغذ) موجب ظهور مقوله جدیدی به نام نسخ خطی نجومی شد. مطالب این نسخه‌ها شامل مقدار زیادی توصیف‌های متنی و تعداد زیادی جدول و جزئیات تصویری است. آنها نحوه پیشرفت دانش نجوم، کشف‌ها و نظریه‌های جدید را نشان می‌دهند و حاوی اطلاعاتی درباره ابزارهای دوره خود هستند. نسخ خطی نجومی زیادی که به دست ما رسیده است و در مراکز علمی دنیا، کتابخانه‌ها و بایگانی‌ها نگهداری می‌شود، سامانه‌های ساختار جهان، نظریه‌های حرکت اجرام آسمانی، فهرست‌های ستارگان، تقویم‌ها و توصیف ابزارهای نجومی را عرضه می‌کنند. آثار هیپارخوس، بطلمیوس، بتانی، نصیرالدین طوسی، کپرنیک و دیگران، که در حال حاضر موضوع مورد علاقه همگان و تحقیقات جامع است، از طریق نسخ خطی و انتشار آنها شناخته شده‌اند.

نجوم و ریاضیات نیز از دیرباز در گرجستان پیشرفت کرده است. نسخ خطی گرجستان حاوی اطلاعات نجومی و احکام نجومی، به شکل کتب، مجلدات، اسناد و قطعه‌های بازمانده به دست ما رسیده است که مندرجات و حجم‌های متفاوت دارد. این نوشته، مطالب نجومی و احکام نجومی را فهرست‌برداری و گردآوری کرده که شامل متون اصلی و ترجمه شده، جداول و مجموعه تصاویر پرشماری است که به هر سه نوع الفبای گرجی نوشته شده است.

* برگرفته از کتابچه‌ای با عنوان *Astronomical Manuscripts in Georgia*، چاپ تفلیس، ۲۰۱۴.

۱. کارشناس ارشد تاریخ علم، دانشگاه تهران، keyghobadi@ut.ac.ir

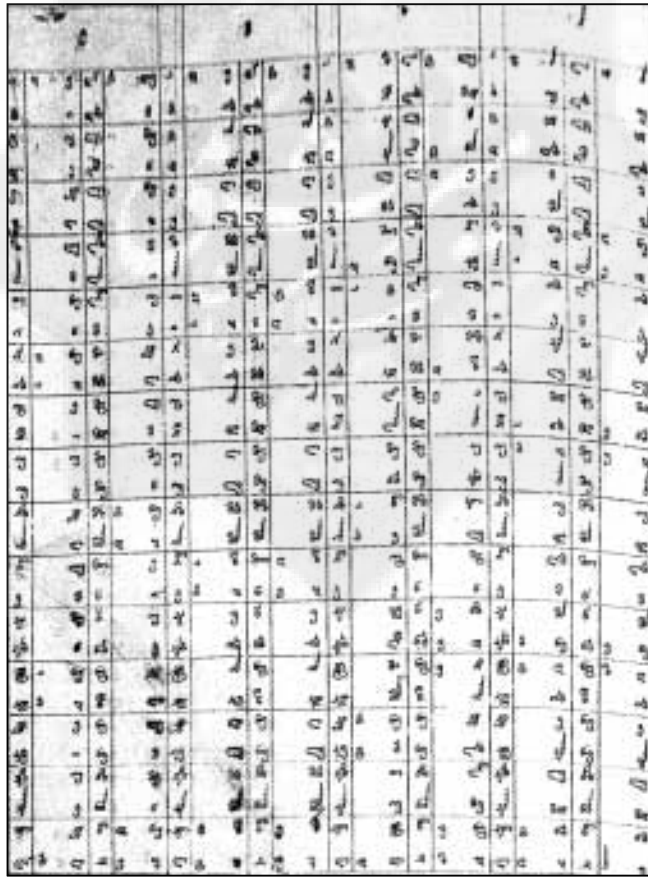
صفحه‌ای از نسخه شرح الملخص فی الهيئة چغمینی اثر قاضی زاده رومی، از قرن ۱۰ هـ (مرکز ملی نسخ خطی)

این حجم آثار زیاد حاوی اطلاعات علمی، در مراکز علمی و بایگانی‌های مختلف گرجستان مانند مرکز ملی نسخ خطی و آرشیو ملی وزارت دادگستری، در کوتایسی، گوری، آخالتسیخه^۱ و دیگر مخزن‌ها نگهداری می‌شود.

بررسی مطالب نجومی و احکام نجومی گرجستان تاریخچه خاصی دارد. هزاران نسخه خطی گرجی حتی تا به امروز ناشناخته‌اند و از لحاظ تاریخ علم بررسی نشده‌اند. در انواع مشابه، در موارد زیادی تنها به عناوین آثار و فهرست اسناد در یادداشت‌های ناقص و نادقیق اشاره شده است. این نسخ خطی (نجومی، کیهان‌شناختی و گاه‌شماری) ممکن است حاوی داده‌ها، حقایق و آثار

1. Akhhaltsikhe

بنیادینی باشند که به وسیله متخصص تاریخ نجوم تحلیل نشده‌اند. نسخ خطی گرجی اغلب از نوع ترکیبی و شامل آمیزه‌ای از مطالب نجومی و احکام نجومی است. بخش عمده آنها از منظر نجوم مقایسه‌ای بررسی و شرح نشده‌اند. در نتیجه برای بسیاری از محققان ناشناخته‌اند. شایان ذکر است که نسخ خطی گرجی در خارج از گرجستان مثلاً فرانسه، مصر، یونان، روسیه و شاید جاهای دیگر، نیز نگهداری می‌شود. لازم است بر روی داده‌های آنها بررسی مفصلی انجام شود. در مرکز ملی نسخ خطی گرجستان بیش از ۵۰ نسخه نجومی عربی و فارسی (از سده‌های ۱۰ تا ۱۳ هجری) نگهداری می‌شود که شامل آثار دانشمندان دوره اسلامی است: دانشمند برجسته و جامع‌العلوم مسلمان قرن هفتم هجری، نصیرالدین طوسی؛ منجم معروف قرن نهم آسیای میانه، الغ بیگ؛ علی قوشچی (قرن ۹هـ)؛ بلخی (قرن ۱۰هـ) و دیگران (به فارسی)، صوفی (قرن ۱۴هـ) قاضی‌زاده رومی (قرن ۹هـ)، بیرجندی (قرن ۱۰هـ) به عربی و آثار دیگر.

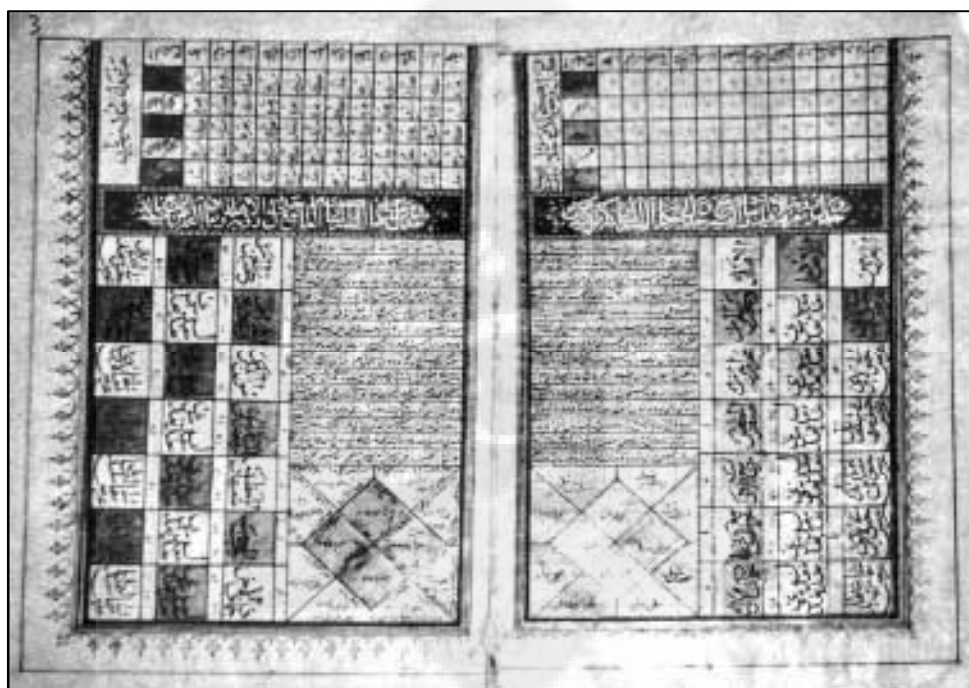

تصویر صفحه‌ای از نسخه خطی ترجمه گرجی زیج سلطانی الغ بیگ، ترجمه واختانگ ششم باگراتیونی در قرن ۱۸م/۱۲هـ. (مرکز ملی نسخ خطی)

مخزن‌های گرجستان ترجمه منابع و آثار شرقی را نگهداری می‌کنند که بر اساس مضامین شرقی معروف تهیه شده‌اند: رساله احکام نجومی قرن ششم هجری که از منابع عربی استخراج شده است، ترجمه‌های زیج الغ بیگ و رساله اسطراب نصیرالدین طوسی به وسیله واختانگ ششم (باگراتیونی) و دیگر مجموعه‌های آثار نجومی.

بخش عمده نسخ خطی عربی، فارسی و گرجی مذکور هنوز به وسیله متخصصان نجوم قدیم بررسی نشده است.

هم اکنون طرحی برای ساماندهی و بررسی نسخ خطی مذکور به عنوان پایگاه تعاملی داده‌های نسخ خطی نجومی در گرجستان در دست اجراست.

تقویم فارسی قرن ۱۳ هـ (مرکز ملی نسخ خطی)